

PUSKÁS Bernadett

Boldog Gizella ábrázolásai Puskás László művészetében

Absztrakt

Tanulmányomban a 2023-ben elhunyt festő, képzőművészeti alkotó, író, görögkatolikus pap, Puskás László életútját ismertetem röviden, majd bemutatom alkotásainak egy-egy szegletét, amelyek az elmúlt évtizedekben készültek, és kapcsolódnak Boldog Gizella királynéhoz. Ezek közül hármat emelünk ki: egy-egy ábrázolását üvegmozaik fali frízen, mozaik-oltárképen és egy szekko falképsorozatban, valamint ezek színes kartonvázlatait. A Krakko-Lagiewniki Isteni Irgalmasság bazilika altemplomának, a Capella Communio Sanctorum Europae titulusú magyar kápolnájában látható mozaikokon a közös magyar–lengyel szentek mellé a máshonnan Magyarországra származott, vagy épp Magyarországról más európai országokba elkerült szentek, boldogok, továbbá a katolikus egyház emlékezetében lévő közép-európai és nyugat-európai alakok, sőt az ortodox egyházban tisztelt személyek is bekerültek. Az Árpád-házi királylányok, hercegek, püspökök, papok, szerzetesek között elsőként Szent István király, Boldog Gizella királyné és Szent Imre herceg látható.

A Vajdaságban fekvő, észak-bánati Rábé kisközségben készített mozaik Szent István és Gizella házasságkötését mutatja be, amelyre a hagyomány szerint a dél-bajorországi Scheyernben került sor. A kompozíciónak fennmaradt a tollrajz vázlata is.

A Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében fekvő Galvács falu római katolikus és görögkatolikus közössége közösen használja templomát. Puskás László művész a Szent István király titulusú filiális templomot a szent uralkodó élettörténetével díszítette ki, de a szentély- és mennyezetábrázolásainak ikonográfiája már általánosabb érvényű.

Puskás Lászlónak az volt a fő célja, hogy alkotásaival visszaállítsa a szakrális művészetet abba a szerepkörbe, amelyért egykor létrejött: a szakrális tér imádságos atmoszférájának megteremtése. Szekkoín és mozaikjain Boldog Gizella királyné a magyar keresztény államot építő, a magyar nép megtérítésén fáradozó Szent István méltó társaként, segítőként jelenik meg.

Bevezetés

Boldog Gizella királyné Szent István társaként, feleségeként a magyar történelem meghatározó jelentőségű keresztény nőalakjainak sorát nyitja meg. Személyéről írott források emlékeznek meg, magyarországi emlékezetének sajátos példái a képzőművészeti műalkotások is. Tisztelete nemcsak az elmúlt századok művészetében, hanem a jelenkorban is él. Ezt tanúsítja egy sor, az elmúlt évtizedekben készült, a királyné alakját bemutató, magyar művészek által készített alkotás. Ezek közül hármat emelünk ki, egy-egy ábrázolását üvegmozaik fali frízen, mozaik-oltárképen és egy szekko falképsorozatban, valamint ezek

színes kartonvázatain. Mindegyik mű Puskás László (1941–2023), a közelmúltban elhunyt neves alkotóművész, író, görögkatolikus pap alkotása.

Puskás László szakrális tárgyú művészetéről

A magyarországi kortárs szakrális művészetet ismerő és a 2000-es években hazánkban elindított boldoggá avatási eljárások történetében járatos személyek számára nem ismeretlen Puskás László neve. Hiszen a görögkatolikus pap családi érintettség révén felvállalta Romzsa Tódor munkácsi görögkatolikus vértanú püspök¹ élettörténetének kutatását, *promotor iustitiae* tisztségben szerzője volt a vértanú hivatalos életrajzának és a boldoggá avatási ún. *positio*-nak, amely alapjául szolgált a püspök 2001. évi boldoggá avatásához. Alkotóművészként Puskás László nevéhez fűződik a Krakkó-Lagiewniki Isteni Irgalmasság bazilikában található *Communio Sanctorum* titulusú magyar kápolna mozaikciklusa.

1. kép: Puskás László: *Communio Sanctorum*, 2003–2004. Krakkó-Lagiewniki, Isteni Irgalmasság bazilika magyar kápolnája

¹ (Szerkesztői megjegyzés: életrajzát Puskás László írta meg. Lásd: PUSKÁS László: *Megalkuvás nélkül – Boldog Romzsa Tódor élete és vértanúhalála*. Don Bosco Kiadó, Budapest, 1998. Újabb, bővített kiadása: Barnaföldi Gábor Archívum, Budapest, 2005. A vértanú püspök életéről, időtálló áldozatvállalásáról Bokor Attila készített életrajzi filmet. <https://port.hu/adatlap/film/mozi/romzsa-todor-romzsa-todor/movie-266139>.)

Puskás László 1941. február 22-én, a kárpátaljai Ungváron született, nős görögkatolikus pap családjában. 1949-ben a sztálini rendszer a görögkatolikus egyház betiltásával édesapját – mivel nem volt hajlandó megtagadni hitét – koncepciók perben huszonöt év kényszermunka és teljes vagyonekbevitelével a GULÁG-ra száműzte. E családi körülmények miatt Puskás László csak igen nagy nehézségek árán tudta megkezdeni felsőfokú tanulmányait. 1965-ben diplomázott a lemergi Iparművészeti Főiskola (ma Lvivi Nemzeti Művészeti Akadémia) hatéves képzésén, majd ugyanitt docensként dolgozott 1973-ig. 1974-ben családjával Magyarországra, Budapestre költözött. A Képzőművészeti Kiadóban főszerkesztő volt 1989-ig, ezt követően művészeti megbízásokat teljesített. 1984–1988 között elvégezte a Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia levelező tagozatát. Miután Ukrajnában a görögkatolikus egyház kiléphetett a katakombalétekből, Puskás Lászlót 1993 augusztusában a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papjává szentelték. Szolgálatát Magyarország és Ukrajna között ingázva végezte, papi munkája mellett oktatott az ungvári szemináriumban és párhuzamosan a Lvivi Művészeti Akadémia ekkor megalapított Szakrális Művészeti Tanszékén, meghívott előadóként. 1996–2004 között a *Communio* nemzetközi teológiai folyóirat ukrán kiadásának alapító főszerkesztője volt. Közéleti és művészeti tevékenységéért Puskás Lászlót számos díjjal tüntették ki.²

Boldog Gizella ábrázolásai Puskás László művészetében

Puskás László szakrális művészetében a hagyományos újszövetségi és néhány ószövetségi kompozíció mellett hangsúlyos szerepet kapott a szentek, boldogok ábrázolása. A művek születésének szokásos útja szerint a megrendelő kérte fel és adta meg az ikonográfiát. Azonban az, hogy az Egyház, a mai keresztények életében a szentek, a boldogok, a vértanúk milyen szerepet játszhatnak, már az ilyen tárgyú munkák előtt jóval korábban is foglalkoztatta a művészt. Különösen hangsúlyossá vált ez az 1990-es évek végétől, amikor – már pappá szentelve – elkezdte az anyaggyűjtést Romzsa Tódor vértanú munkácsi görögkatolikus püspök életrajzához, aki történetesen édesapjának nemcsak munkatársa, hanem barátja is volt. A boldoggá avatási dokumentumok megírása mellett Puskás László megfestette a vértanú püspök hagiografikus ikonját, amely alakja mellett annak élettörténetét is elbeszéli (az ikon ma az ungvári görögkatolikus székesegyházban, a boldog ereklyéit őrző oltár mellett látható).

A festő első szakrális témájú magyarországi monumentális művei 1978-tól kezdődően készültek, az 1980-as években ezek kisebb részben ikonosztázok és nagyobb részben templomi szekó falképek voltak, amelyek elsősorban Északkelet-Magyarország néhány görögkatolikus templomában láthatók. 1993-ban Puskás László megkapta első megbízását mozaikkompozíció készítésére, és ezt követően ez vált az ő meghatározó technikájává a következő két évtizedben, nemcsak a görögkatolikus, hanem a római katolikus és a szerb ortodox egyház felkérésére is.

Puskás László művészetében Boldog Gizella királyné alakja monumentális műveken jelenik meg, falképeken és mozaikokon, a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében fekvő

² Puskás Bernadett: *Puskás László. A szent vonzásában*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2020, 379.

Galvácson, Krakko-Lagiewnikiben és a magyar határ közvetlen közelében fekvő vajdasági Rábén (Szerbia).

A krakkói magyar kápolna

A bemutatást az alkotóművész főművével kezdjük, a Krakko-Lagiewniki Isteni Irgalmasság bazilika altemplomának magyar kápolnájában látható mozaikkal.³ 2002-ben történt az Isteni Irgalmasság bazilika felszentelése, aminek keretében II. (Szent) János Pál pápa (1978–2005) az emberiséget Isten végtelen irgalmába ajánlotta fel. Dr. Antalóczi Lajos egri plébános, az Isteni Irgalmasság kultusz nagy magyarországi propagátora és a magyar kápolna létesítésének iniciátora még 2000-ben kereste meg Puskás Lászlót, amikor a művész Egerben mozaikot készített Seregély István egri érsek megbízásából. Antalóczi atya halála után Katona István egri segédpüspök vette át a magyar kápolna ügyének koordinálását, a kialakítást a Magyar Katolikus Püspöki Kar részéről Seregély István egri érsek felügyelte, Franciszek Macharski krakkói érsekkel egyetértésben. A kápolna a magyar püspökkari konferencia ajándékeként készült a kegyhely számára. A kápolnadíszítés koncepciójának, teológiai és képi programjának kialakítására Puskás László görögkatolikus pap, festőművész kapott felkérést, a kivitelezést feleségével, Nadiával ketten végezték el.⁴

Az eredeti szűkebb tematikából ekkor formálódott a végleges titulus, *Capella Communio Sanctorum Europae* – azaz az európai szentek közössége. Vagyis a közös magyar-lengyel szentek mellé máshonnan Magyarországra származott, vagy épp Magyarországról más európai országokba elkerült szentek, boldogok soráról van szó. Az ikonográfia a tervezés során tovább bővült a katolikus egyház emlékezetében lévő közép-európai, majd nyugat-európai alakokkal, sőt ökumenikus jelleggel az ortodox egyházban tisztelt személyekkel. Így kapnak helyet benne többek között Árpád-házi királylányok, hercegek, püspökök, papok, szerzetesek, és a kompozícióban az elsők között Szent István király és Boldog Gizella királyné.

A magyar kápolna eszmei végpontja a bazilika altemplomának Szent Fausztina-kápolnájára nyíló üvegfal előtt álló oltár, amely fölé homorú ikonpajzs készült, azon az áldó Krisztus mozaik félalakjával, jobbra lent a hozzá fohászoló Szent Fausztinával. Az oltár előtt önálló ereklyetartóban Szent István korábban elveszettnek hitt karereklyéjének egy kis darabja tisztelhető, amelyet egy barokk grafika segítségével maga Puskás László talált meg.⁵ A kápolna két hosszú oldalfalán futó, összesen ötvenöt négyméternyi mozaikfrízen hatvannyolc személy ábrázolása szerepel, magyar, lengyel és más európai szenteké, boldogoké és világiaké, köztük azoké, akik boldoggá avatási eljárása már megkezdődött, azaz már Isten szolgálóiként említhetők. Az ábrázoltak két oldalról Krisztus felé fordulnak, mintegy

³ Puskás Bernadett: *A krakkói Isteni Irgalmasság-bazilika magyar kápolnájának mozaikjai*. In IVANCSÓ István (szerk.): *Az „Uram, irgalmazz” címmel – az irgalmasság rendkívüli szentévében – 2016. március 17-én rendezett szimpozion anyaga*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, Nyíregyháza, 2016, 55–83.

⁴ A megbízásról ld. SIEPAK M. Elzbieta ZMBM: *Kaplica „wegierska”*. *Rozmowa z ks. protoprezbiterem Laszlo Puskasem*. = *Oredzie Miloserdzia* 2004/52, 8–9.

⁵ A krakkói ereklyetartó Szent István jobbkar-csont darabját őrzi, amely a 14. században Lengyelországba, a bernardinus szerzetesekhez került Lembergbe, majd Lezajskba, ahol egy későbbi, 1637-ben készült ereklyetartóba foglalták bele. Az ereklyét Puskás Lászlónak sikerült felkutatnia, jelenleg a barokk ereklyetartó formáját idéző, karformájú ereklyetartóban van elhelyezve, melyet Jan Siuta lengyel szobrászművész alkotott.

a Deésziszt, az egyház örök közös imáját jelenítik meg. A mozaik háttere az oltártól távolodva aranyból ezüstbe változik.

A Deésziszbe kapcsolódó további alakok az első vázlaton csoportokban, több sorban, háromnegyed- vagy félalakosan jelentek meg, a figurák száma eredetileg kevesebb volt, és a tervezés és konzultációk folyamatában bővült szinte összefüggő sokasággá.⁶ A szentek alakjainak sorát nem csupán az időrend határozza meg. Puskás László rendezőelvet keresve, a megvalósult művön az evangéliumi Boldogságok egy-egy sorához társította a fohászok csoportjait, az alakokat a mozaikfríz felső részén futó mondatzalagok révén fűzte össze. A mozaikok feliratainak nyelve a latin lett.⁷

Ezek alapján a kápolna bal oldali mozaikfrízén Mária alakját követve a *Boldogok az irgalmasok* felirat alatt Közép-Európa 10–11. századi püspökszentjei láthatók, a *Boldogok a lélekben szegények* a 10–13. századi szerzeteseket, a *Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot* mondatzalag a 17–18. századi papokat és szerzeteseket kapcsolja egybe.⁸ Szintén ezen az oldalon *Boldogok, akik szomorúak* – a 20. század 30-as éveiben a szekularizálódó társadalom és a Trianon utáni Magyarország hitvallói, végül *Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért /Krisztus tanúi a mi időnkben* felirattal – a II. világháború után létrejött ateista rezsim vértanúi láthatók.

A kápolna az oltár irányába összetartó egyenes oldalfalakkal épült, elhelyezkedése miatt nem szimmetrikus, jobb fala rövidebb. Ezen az első csoportot a *Boldogok a békességszerzők* felirattal három személy alkotja, Szent István király, Boldog Gizella királyné, Szent Imre herceg. A sor elején Szent István áll, az ikonográfiai hagyomány szerint ez Keresztelő Szent János helye, aki a Deészisz jobb oldalán állók sorát indítja. A középkori ikonográfiában máshol is előfordul, hogy ezt a helyet az adott közösség számára fontos és közelebb álló szent kapta meg. Így méltó erre a helyre a magyar keresztény állam alapítója. A mozaikon a szent király a *Képes Króniká*ban szereplő ábrázolásához hasonlóan sodronyínget visel, amely fölé királyi öltözetet vett, őszülő fején koronában látható. Megjelenítésre kerültek az attribútumok, amelyeket személyéhez a későbbi hagyomány kapcsolt: a koronázási palást, a szent korona, a jogar és az országalma, valamint a Prágában őrzött, Szent Istvánnak tulajdonított koronázási kard.

Szent István mögött másodikként Boldog Gizella áll. A királyné alakja kissé takarásban van, viseletéből az uralkodói rangjára utaló vörös palást látszik ki. Hosszú, hullámos haját kibontva viseli, amely fölött nyitott koronát hord. Dicsfényében névfelirata olvasható: *B. Gisella Regina Hungariae*. Puskás László itt is fontosnak tartotta, hogy személyéhez fűződő, hiteles tárgyi emlék legyen az attribútuma, így a királyné Krisztus felé előre nyújtott kezében a nevezetes Gizella-keresztet tartja, amelyet feliratai és a donátoralakjai szerint maga a királyné adományozott anyjának sírjára a regensburgi Niedermünsterben.

A királyi pár után harmadikként, Gizella királyné alatt Szent Imre herceg látható. Viselete páncéling, fején a korona III. Béla halotti koronájának formáját idézi. Kezében szokásos attribútumait tartja, a tisztaság liliomát és szablyát, amely itt az Attila-kardra emlékeztet. Puskás László visszaemlékezései alapján a nyugati típusú, skandináv Szent István kard mellé egy keleti típusút, honfoglalás-korit is társítani kívánt.

⁶ Több ikonográfiai részlet vonatkozásában Szilárdy Zoltán művészettörténész atya adott meg forrásokat, hasznos tanácsokat.

⁷ A latin feliratok megfogalmazásában Ladocsi Gáspár püspök és Jakubinyi György érsek nyújtott segítséget.

⁸ A személyek pontos felsorolását lásd: Puskás 2016, 55–83.

2. kép: Puskás László: Szent István, Boldog Gizella, Szent Imre, 2003–2004. Krakkó-Łagiewniki, Isteni Irgalmasság bazilika magyar kápolnája

Szent István előtt lent egy másik feliratszalag is indul: *Sancti et beati ex stirpe Arpad orate pro nobis* (Árpád-házi szentek és boldogok, imádkozzatok érettünk), amely átnyúlik a következő alakok mögé is. A szentek, boldogok következő csoportját fent a *Boldogok a tisztaszívűek* felirat fogja össze. Ezek az alakok azt jelképezik, miként fűzik össze Európát az országalakító keresztény szent uralkodók családi kapcsolatai a 11–13. században.

A jobb oldali mozaikfríz a *Boldogok a szelídek* – Közép- és Kelet-Európa különféle nemzetiségű 20. századi görögkatolikus vértanúinak csoportja zárja, szemközt a bal oldali falon sorakozó római katolikus hitvallókkal és vértanúkkal.

A folyamatosan bővülő ikonográfiai programot a művész többször átalakított, kiérlett kompozícióba foglalta. Mivel itt nem túl nagy belmagasságú kápolna enteriőrjéről van szó, a képfríz szinte karnyújtásra kerül a szemlélőhöz. Egyfajta hagiografikus elbeszélés elevenedik meg, ahogy a csoportok hullámzó magasságú sziluettjei hömpölyögnek. Bár a figurák markánsak, elvont, síkszerű, valódi tónusozás nélküli ábrázolásmód és dekoratív színek, kontrasztok jellemzik őket, mégis számos apró leíró részlet is rejlik a kompozícióban. Ilyen a személyekhez kapcsolódó fellelhető portrék, illetve a későbbi alakoknál a fényképek felhasználása, egyéni ismertetőjegyek, jelek ábrázolása, sőt szinte személyesnek tekinthető tárgyak beépítése a mozaikba, pl. Szent Fausztina kis keresztje, a 20. századi vértanúk rendi jelvényei. A kápolna felszentelésére 2004. október 9-én került sor Dr. Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek vezetésével, számos egyházi és világi méltóság jelenlétében. A magyar kápolna azóta is nemcsak a magyar, hanem a más nemzetekhez tartozó zarándokok között is népszerű imahely.

A rábéli Szent Adalbert-templom

3. kép: Puskás László: Szent Adalbert esketi Szent Istvánt Boldog Bajor Gizellával, 2005. Rábé, Szent Adalbert római katolikus templom

A krakkói kápolna felszentelése után két évvel Puskás László a Vajdaságban, Szerbia magyarlakta északi részén, a magyar–szerb–román hármasság határánál fekvő észak-bánáti Rábé kisközségben készített mozaikot, ahol 2004-ben, Szent Adalbert tiszteletére épült egy

kis méretű tornyos kápolna. A község a nagybecskereki püspökséghez tartozik, így a megbízó Huzsvár László római katolikus püspök volt, aki több más mozaikmegbízást is adott a művésznek.⁹ A rábéli kápolnában az oltár mögötti falra készült a mozaik, amely az épület adottságai miatt kissé szokatlanul, fekvő formátumú. Témája meglehetősen ritkának tekinthető, hiszen Szent István és Gizella házasságkötését mutatja be, amelyre a hagyomány szerint a dél-bajorországi Scheyernben került sor.¹⁰

4. kép: Puskás László: A rábéli mozaik 1:1 kartonvázlata, 2005. Nyíregyháza, Görögkatolikus Múzeum

A kompozíciónak fennmaradt a tollrajz vázlata és 1:1 arányú, kidolgozott karton- színvázlata, amelyekhez képest a mozaik néhány apró elemmel bővítve készült el. A művész munkáját a kivitelezésben itt is felesége, Nadia segítette.¹¹ A kompozíció bal oldalán Szent Adalbert

⁹ A mozaik megrendeléséről Kovács Nándor: *Bízunk a Gondviselésben! Ünnepi beszélgetés Puskás László képzőművésszel, görögkatolikus atyával.* Interjú. = *Hét Nap*, vajdasági magyar hetilap LV. évf. (2005), december 20. Az elmúlt évtizedekben fogyatkozó lakosságú község az utóbbi években kialakult határhelyzete miatt az elnéptelenedés szélére került, kis temploma és benne a Gizellát ábrázoló mozaik veszélyeztetett. Végzettségben a mozaikoltárkép méltó lenne arra, hogy régi múzeumi gyakorlat szerint a falról leválasztva, új mozgatható hordozón biztonságosabb helyen őrizték.

¹⁰ A Szent István és Gizella eljegyzését ábrázoló olajképekről ld. Józsa Judit: *Gizella öltözetei az ábrázolásokon az évszázadok távlatában.* In PROKOPP Mária (szerk.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére.* Kortárs Női Reflexiók Fóruma, Budapest, 2023, 159–175, 163–164.

¹¹ A rábéli mozaik első rövid leírása: Puskás 2020, 264. Ugyanitt publikált leírás nélkül a tollrajz vázlat és az 1:1 arányú színes kartonvázlat: Puskás 2020, 374, kat. 308.

püspök félalakja látható szokásos püspöki viseletben és névfeliratos dicsfényvel feje körül, áldásra emeli jobb kezét a tőle jobbra látható ifjú párra, akik szintén félalakosan jelennek meg. A még ifjan, barna hajjal ábrázolt Szent István a magyar szent korona alsó részét megidéző koronában, páncélingben, fölötte vörös palástban szerepel. Maga előtt tartja bal kezével a krakkói ciklusról is ismert történeti attribútumait, a Szent István-kardot, az országalmát és a jogart. Boldog Gizella a két férfi között, szinte a kompozíció középpontjában foglal helyet. Vonásai itt ifjabbak, szelídebbek, mint a krakkói mozaikon. Fején koronát és fehér fátylat visel, amely alól hajának néhány tincse látszik ki. A királyné előtt ezen a mozaikon is a Krakkóban alkalmazott attribútum látható, a stilizált Gizella-kereszt. Az ifjú pár házassági szövetségére utal kettejük dicsfényének összekapcsolt sziluettje, amelyben névfeliratok olvashatók, balról *B. Gisella Regina*, jobbról *S. Stephanus rex*. Gizella és István jobb kezüket előrenyújtják, melyeket körbefon a Szent Adalbert nyakából lendületesen induló, keresztekkel hímzett stóla. A vázlatokhoz képest új motívum a kompozíció bal felső sarkában feltűnő isteni kéz, amely az ég csillagos szférájából, fénysugarak közepette nyújt áldást a jelenetre. A különböző színárnyalatokban játszó arany háttér visszaidézi a művész előképzettségét a művészeti főiskolán, ahol nemcsak a monumentális festészeti technikákat sajátította el, hanem a dekoratív falikáprítok absztrakt vonalvezetését, változatos színtónusainak alkalmazását is. Szintén csak a mozaikon került megjelenítésre Szent Adalbert attribútumaként a három lándzsa, amelyek jobb kezénél láthatók.

A galvácsi Szent István-templom

A művész életpályájának egy korábbi időszakára visszalépve, az 1980-as években Puskás László egy sor templomi falképciklust is megtervezett, megfestett a görögkatolikus egyház megbízásából. Néhány kivételtől eltekintve – mint a hajdúdorogi székesegyház, a torontói székesegyház vagy például a sárospataki templom – ezek többnyire kicsiny méretű, falusi késő barokk téglatemplomok egyetlen hosszanti hajóval, és amelyhez keleten szentély, a nyugati oldalon előcsarnok kapcsolódik, fölötte torony emelkedik. A hajóba nyugaton gyakran karzat nyúlik be, befolyásolva a falképek elhelyezésének tervezését.

Legelső templomi falképeit Puskás László 1980-ban festette Garadnán, ami a görögkatolikus egyház körében ismertséget hozott számára, és ezt követően 11 templomi ciklust festett még meg. A munkákban textilművész felesége, Nadia volt segítője.

A Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében, az Edelényi járásban fekvő Galvács neve a 14. század forrásai között bukkan fel először, azonban a községet először a törökök, majd egy árvíz pusztította el, így ma harmadik helyén épült fel újra. A Rákóczi szabadságharc (1703–1711) után a Felvidékről érkező telepések népesítették be.¹² A kis létszámú község fő útján a helyi lakosok saját erőből kápolnát építettek kőből 1862–1864 között, majd 1905-ben harangtorony épült hozzá, és pillérekkel álló karzat került kialakításra.¹³ Az épület nem keletelt, szentélye északnyugati irányba néz. A Szent István királyi titulusú filiális templomot a községben élő római katolikusok és görögkatolikusok közösen használják.

¹² HORNYÁK Gyula: *Galvács. Fejezetek a falu történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1998, 9–12.

¹³ TERDIK Szilveszter et al. (kiad.): *Görögkatolikus templomok a Miskolci Apostoli Exarchátusban*. Miskolci Apostoli Exarchátus, Miskolc, 2014, 184. A falképfestés évszáma téves.

A templom megfestésére Puskás Lászlót Dobos Imre abodi görögkatolikus parókus kérte fel, akinek a község a filiája volt.¹⁴ A falképek témáját alapvetően a templom titulusa határozta meg, emellett a hívek kérése az volt, hogy lévén közös templom, az ikonográfia ökumenikus legyen, figurális stílusa pedig semmiképp sem legyen bizáncias, ikon jellegű.¹⁵

A templom enteriőrje nagyon egyszerű, egyetlen hosszanti, síkmennyezetes tér. Két keleti sarka lemetszett, ezek a ferde, keskeny falszakaszok keretezik a szentély záró falát. A hajó jobb oldalán három félköríves ablak nyílik, baloldalt csak középen és hátul van ablak, elől a szentélynél ajtó vezet a templom oldalához épített sekrestyébe. Az épületbelsőben a statikai problémákból adódó falmozgás megakadályozására utólag vas traverzeket építettek be a falak mentén és a hajó közepén keresztbe.

5. kép: Puskás László: A galvácsi Szent István király katolikus templom falképei, 1981

Puskás László mindig is törekedett annak a hosszú évszázadokra visszanyúló falképfestészeti hagyománynak a felélesztésére, amely szerint a templombelső már első benyomásra rendezett, harmonikus egységet képezzen, amelyben a figurális képeket valamiféle keretrendszer fogja össze és emelje ki. A galvácsi templom építészeti szempontból egyszerű, szerény belső tere különösen is igényelte a megfelelő festett tagolást, amelynek saját osztásai

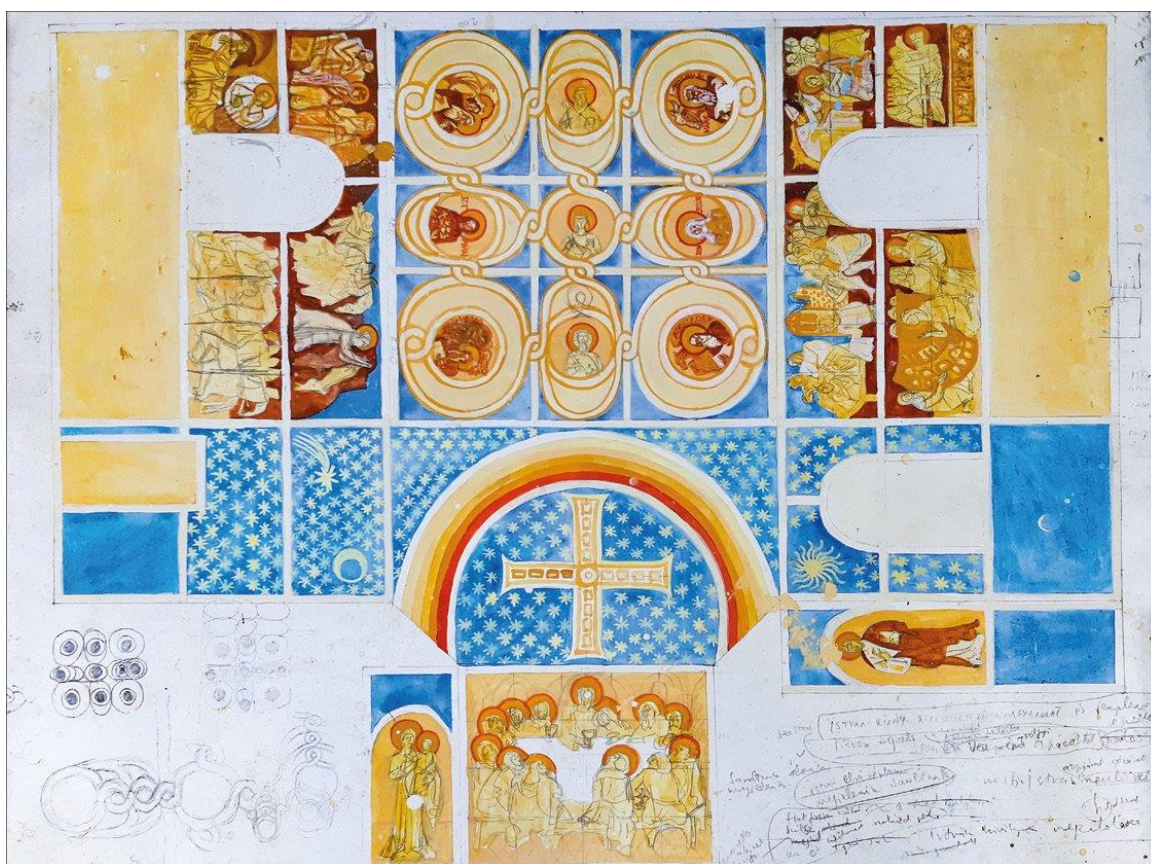
¹⁴ A római katolikus plébánia Szendrőn található. A templom közös használatáról: HORNYÁK 1998, 130.

¹⁵ A falképek első rövid bemutatása, néhány pontatlansággal: PUSKÁS 2020, 107–110.

illeszkednek a tér arányaihoz, az ablaknyílások elhelyezkedéséhez, a hajóból hangsúlyosabban elkülönítik a szentélyt, ugyanakkor elleplezik a falak mentén futó vas traverzeket.

Fennmaradt a falképek első színes tervvázlata és néhány archív fotó – ahol jól látszik az eredeti koncepció –, amelyekre érdemes röviden kitérni, hiszen azóta a templom hátsó részében és az ablakzóna alatt a tagolásokat és az eredeti színezést megszüntetve, a korábbiakhoz nem illeszkedő, világos csontszínűre festették a falakat, szerencsére megőrizve a figurális jeleneteket.¹⁶

A hajó oldalfalai eredetileg végig világos okker színűek voltak, a szentélynél és a mennyezeten világoskékek, amelyeket az alapszínből kivilágító keskeny, fehér színű sávok tagolnak. Az oldalfalakon a három vízszintes tagolósáv az ablakzóna alatt, a mennyezet alatt és a kettő közötti falszakaszt felezve fut, utóbbi a hosszanti fali traverzeket tette szinte észrevétlenné. A függőleges tagolások az ablakok tengelyeit és határoló szakaszait jelölik ki. Ez a geometrikus, a felületek hangsúlyos részein négyzetes tagolást kiadó keretháló foglalja magába az oldalfali figurális jeleneteket, melyek maguk is négyzettel kapcsolódnak össze. A mennyezeten ezt a beosztást szalagornamentika egészíti ki, amelyben a megfestett alakok kör alakú képmezőkben jelennek meg. Összességében így a figurális kompozíciókat egy átgondolt keretrendszer fogja össze és hangsúlyozza ki, néhány a teret optikailag növelő megoldással, amitől a puritán templombelső ünnepélyesen rendezetté vált.

6. kép: Puskás László: A galvácsi falképek színvázlata, 1981

¹⁶ A színes vázlat leírás nélkül: PUSKÁS 2020, 369, kat. 257.

Mivel a kápolna a Szent István király titulust viseli, fő témáját a szent uralkodó élettörténete adja meg. A jelenetek a templom oldalfalain a tagolásnak megfelelően két sorban bontakoznak ki. A fennmaradt vázlat tanúsága szerint eredetileg bővebb képi programmal tervezték őket, és a jelenleginél szélesebb felületet foglaltak volna el, illeszkedve a mennyezet falképekkel díszített, négyzetes szakaszának szélességéhez. A megvalósult változatban a jobb oldalon a két első ablak közé kerültek a kompozíciók, lent az ablakpárkánytól induló, fent a mennyezetig érő, szinte szabályos négyzetté kapcsolódva össze. A baloldali kettős kompozíció épp vele szemben látható.

Gizella királyné a jobb oldali fal *István és Gizella átveszik a koronázási palástot a veszprémvölgyi apácáktól* feliratú, fő jelenetében látható, amint méltóságteljesen férje jobbján trónol. Elgondolkodtató, hogy az egész templomi ciklusban azzal tűnik ki a jelenetek szereplői közül, hogy ő az egyetlen olyan alak, aki kitekint a jelenetből. A királyné kissé balra, a férje felé fordul, mégis a kép nézőjére néz, őt szólítja meg ezáltal. Gizella ovális arcával azokra az asszonyokra emlékeztet, akik Puskás László korábbi, még a Szovjetunióban festett világi tárgyú képein szerepeltek. Az ottani, dekoratív, nagy sík színfoltokból épülő népi tematikájú képeket – amelyekkel a festő lázadt a szocreál festészet elvárásai ellen – nonkonformista szigorú stílusként határozza meg a jelenkori művészettörténet. A geometrikusan rendezett kompozíciókból kinéző, markáns vonásokkal megfestett, komor ábrázatú figurák mintegy az adott jeleneten kívülre kerülnek. Szerepük a világi festményeken az volt, hogy megszólítsák a nézőt, kérdéseket, kételyeket vessenek fel a környező szocialista valósággal szemben.

Bár teljesen más kontextusban, más jelentéssel, mégis erre a megoldásra emlékeztet Gizella alakja. A királyné arcvonásai lágyabbak, mint az egykori nőalakoké, mégis a jelenet tárgyához képest talán túlzónak mondható komolyságot tükröznek. A nézőre szegeződő tekintet, a szinte ünnepélyes finom gesztus, ahogy bal kezét felemeli, megszólít, kiemeli őt a régmúlt történeti pillanat lezártágából, és tulajdonképpen a jelennel kapcsolja össze.

A galvácsi falképciklus nemcsak stílusa szempontjából fontos állomás a festő pályáján. A falképek ikonográfiája révén betekintést kapunk Puskás László sajátos módszerébe, amellyel ikonográfiai előképeket gyűjtött, forrásokat olvasott, majd ezeket feldolgozva beépítette saját kompozícióiba. Így ezekre a jelenetekre is kitérünk.

Szent István élettörténete a bal oldalon indul. Elsőként fent balra a Hartvik-legendában olvasható esemény szerepel *Sarolt álmában István első vértanút látja* felirattal: egy teremben, ágyában alszik a leendő királlyal várandós fejedelemasszony, eközben világító körmezőben Szent István protomártír jelenik meg neki köszöntő gesztussal. Az első vértanú szavait egy mondatszalagon olvashatjuk: *Fiút szülsz, akinek először jár korona e nemzetben, az én nevemet ruházd reá.* A színes vázlaton ez a kompozíció az alsó sorban kapott volna helyet, felette egy pontosan nem meghatározható ötalakos kompozíciót látunk, amelynek középpontjában egy térden álló, nimbuszos figura látható, minden bizonnyal Szent István.¹⁷

A megvalósult falképen a felső sor jobb oldalán egy hasonló kompozíció szerepel *Az ifjú István apjával Gézával és nevelőivel* felirattal. A kép bal oldalán Géza fejedelem és magyar kísérete sorakozik, előtte a számanyon térdeplő ifjú fejedelem glóriával, imára összetett kézzel. A jelenet középpontjában egy nimbuszos püspök, feltehetően Szent Adalbert alakja magasodik, áldó jobbal, mögötte jobbra egy szerzetes és további magyarok alakjai.

¹⁷ A vázlat alján a ceruzával hevenyészetten felírt témák között talán erre a kompozícióra vonatkoztatható a felirat: *Az ifjú Szent István apjával Gézával és nevelőivel.* Alatta szerepel még egy név: *Adalbert.*

7. kép: Puskás László: Jelenetek Szent István életéből, 1981. Galvács, katolikus templom falképei

E két jelenet alatt egy összetett kompozíció készült, amely egybekapcsolja a vázlaton még különálló két csatajelenetet, valamint az ott látható, térden álló alakot. A jelenet felirata így szól: *István megzabolázza a lázadókat, a szentségtelen szokásokat letöri.* A képen baloldalt lovas katonák összecsapását ábrázoló csatajelenet bontakozik ki. Jelentésére a zászlók utalnak, a turulos zászló rúdja eltörött, föléje emelkedik győztesen egy kereszttel díszített lobogó. A csata előterében egy pogány magyar, minden bizonnyal Koppány esik össze egy sisakos vitéz lándzsaszúrásától. A jobbra látható sisakos, páncélinge fölött palástot viselő lovagban dicsfénye révén Szent Istvánt ismerhetjük fel, aki féltérde ereszkedve, imára emeli kezeit, mögötte sebesült katonák alakjai.

A történeti ciklus a szemközti falon folytatódik. A vázlat szerint itt négy jelenet kapott volna helyet, kettő az ablakok közötti falon, ezek meg is valósultak. A felső mezőben látható jelenet felirata: *István keresztelteti a magyarokat, templomokat épített*. Baloldalt egy jellegzetes részkompozíció látható, egy szerzetes és egy pap sajátos, hatszögletű keresztelőmedence fölé hajolva két magyart keresztel meg, akik mellükön keresztbe tett kézzel áhítatosan fogadják a szentséget. Ez a motívum Vásári Miklós esztergomi prépost 1343-ra datált *Decretales-kódexének* egyik miniatúráján látható, melynek készítője Niccolò di Giacomo bolognai miniátor lehetett.¹⁸ Puskás László későbbi szakrális műveinek ikonográfiájához is gyakorta keresett előképet vagy inspirációt a korábbi századokból származó művekben. Ezeket a forrásokat nem jegyezte le, így a nem közismert előképek mindmáig ismeretlenek. A falképen a keresztelésre váró különböző életkorú személyeket egy honfoglalás kori viseletű alak kíséri. Oldalán az oroszlángriffes tarsolytábla és szablya konkrét régészeti leleteket követ.¹⁹ A jelenet jobb oldalán Árpád-kori körtemplomok láthatók a háttérben. Az előtérben a földön ülő mezítlábas alak kiléte homályos, a fejsze kezében akár ácsmesterre is utalhatna, de a keresztény ikonográfiában Keresztelő Szent János szavai nyomán az ítélet eszköze is lehet. Így az alak jobb térd alatt látható elem talán tört tartó, levágott vérző jobb kéz is lehet, a férfi furcsa üres tekintetével az István elleni merényletet megvakítással és kézlevágással megbüntetett elkövetőkre is utalhat.²⁰

Az alsó jelenet felirata: *István és Gizella átveszik a koronázási palástot a veszprémvölgyi apácáktól*. Ez a jelenet, ahogy a cikluskezdő kompozíció is, általánosító építészeti keretet kapott, belső térben játszódik. A kompozíció bal oldalán a középpontba került a stilizáltan megfestett koronázási palást, melyet apácák emelnek magasba. Egyikük a palást előtt guggolva mutat rá. A kép jobb oldalán látható a díszes ruhát viselő, trónoló királyi pár. Szent István jobbában jogart, bal kezében az országalmát tartja, előtekint a palástra, mellette foglal helyet a már korábban bemutatott módon megfestett Gizella, aki fehér fátyol fölött koronát visel. Puskás László fontosnak tartotta itt is a korhű motívumok megfestését, hogy ezek révén tegye hitelesebbé és tartalmi vonatkozásban valóssá az ábrázolást. Ezek a motívumok nemcsak attribútumok révén mutatkoznak meg, hanem a honfoglaló, korai magyarság arckarakteriben, viseleteiben is.²¹

¹⁸ N. TÓTH Ágnes: *A királyné fátyla. Gizella királyné a Szent István és Szent Imre-legenda narratív ábrázolásaiban*. In PROKOPP Mária (szerk.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, Budapest, 2023, 145–157, 146–147. Ezúton köszönöm N. Tóth Ágnesnek, hogy felhívta figyelmemet erre a miniatúrára. Hasonló szokatlanul hatszögletű keresztelőmedence több 5–6. századi keresztelőkápolnában állt, például a Gradoi-i Battisteróban.

¹⁹ Az előképet keresve, épp ilyen oroszlángriffes tarsolytábla nem a hazai honfoglalási emléktárhelyen, hanem a Szemjonovo-Veszelo-i cseremiszi sírból származik. FODOR István: *A veszelo-i tarsolytábla*. In RÉVÉSZ László – WOLF Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei: Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről). Szegedi Egyetem Régészeti Tanszék, Szeged, 2013, 457–470, 459–460.

²⁰ Mivel a falképek ikonográfiájáról semmilyen korabeli feljegyzés nem készült, szóbeli visszaemlékezés sem maradt fenn, és ikonográfiai előképet sem ismerünk, ez az értelmezés egyelőre feltételezés.

²¹ A magyarok ábrázolása ezen a falképcikluson László Gyula régész-képzőművész rekonstrukcióira emlékeztet, bár ezek csak egy évvel később jelentek meg. Vö. LÁSZLÓ Gyula: *50 rajz a honfoglalókról*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1982.

8. kép: Puskás László: István keresztelteti a magyarokat, templomokat épített.
István és Gizella átveszik a koronázási palástot a veszprémvölgyi apáctól.
1981. Galvács, Szent István-templom

A fennmaradt színvázlat tanúsága szerint Puskás László eredetileg még két további jelenetet tervezett jobbra, az ablak utáni falszakaszon. A felső sorban látható vázlatos kompozíció azt sejteti, hogy talán Szent István megkoronázásának jelenete készült volna ide, szintén a Vásári Miklós féle *Decretales-kódex* említett négyes miniatúrájának egyik jelenete alapján, ahol Szent István térdelő alakja előtt balra, a trónon ülő glóriás alak az első esztergomi püspök, Asztrik lehet. Az alsó jelenet a vázlaton sírba tételt ábrázol, minden bizonnyal Szent István temetését

vagy újratemetését, hiszen a kompozíció alsó részén a Szent István szentté avatása alkalmából készült szarkofág hosszú, kerubokkal díszített oldala látható.

A történeti jelenetek szándékosan szűk színpalettával készültek, amelyet okker, sötétzöld, vörösés égetett sziena, némi fehér alkot.²² Az alakokat, motívumokat határozott formahatárok jellemzik, az elvont síkszerűséget némi tónusozás oldja. Ahogy a megrendelő közösség kérte, az ábrázolás nem ikonszerűen sematikus, az alakok között több, a valósághoz közelítő karakteres típust is látni. A figurák, a bemutatott cselekmény teljesen kitölti a képmezőt, ezzel a művész a középkori festészet gyakorlatára kíván visszautalni.

A falak tagolásához szervesen kapcsolódott a mennyezet felosztása, ahol a központi kilencosztatú négyzetes szakaszt olyan egybehurkolódó körfonatos szalagornamentika egészíti ki, amelyet a Szent István szarkofág kerubos oldalfalain látható szalagkeretek inspiráltak.

A galvácsi templom szentély- és mennyezetábrázolásainak ikonográfiája már általánosabb érvényű, kevésbé szigorúan kötődik a templom titulusához. A szentély hátsó falára az *Utolsó vacsora*, az Eucharisztia megalapításának pillanata került. A színes vázlaton eredetileg a jelenet okker háttér előtt szerepelt volna, teljesen kitöltve a falszakaszt. A valóságban a galvácsi közösség tagjai ragaszkodtak ahhoz, hogy az itt korábban is meglévő oltárkép, amely Szent István Máriának való országfelajánlását ábrázolja, maradjon a helyén. Így a kompozíció közepén számára helyet kellett hagyni.²³ A jelenetet festett építészeti keret fogja közre, egy diadalív, amelyet két pillér tart. A bal oldali pillér lábuzatán látható a festő monogramja, összekapcsolt PL betűk és a festés évszáma. A jelenet középpontjában Krisztus látható vörös köpenyben, amint a kelyhet tartja, keblére a kedves tanítvány, János hajtja fejét. A többi apostol változatos pózokban üli körül az asztalt, Jézusra figyelnek. Kivételt képez a jobb szélén ülő Júdás, aki hátrafordulva, a derekára kötött erszényben lévő pénzerméket nézegeti. A jelenet drámaiságát a környezet oldja, hiszen a háttérként megfestett terem magát a galvácsi templomot idézi meg, ablakformáival, azok tagolásával, de még a díszes padlócsempéjének mintázatával is. Az ilyen valós motívumok gyakorta szolgálták Puskás László festészetében az ábrázolt jelenet aktualizálását, amelynek révén az újszövetségi eseményt hozzákapcsolta a festmény konkrét helyszínéhez. Az Utolsó vacsora-jelenet bal oldalán, félköríves mezőben, a folytatódó mintás padlózatán a trónoló Istenszülő Mária látható a gyermek Jézussal, a jobb oldalon az áldó kezű, trónoló Krisztus, aki térdére támasztja a nyitott könyvet az alfa és ómega betűkkel.²⁴ A festőművész ikonográfiai koncepciója szerint az Utolsó vacsora jelenete a római katolikus hagyományt képviseli, miközben az Istenszülő és Krisztus alakja – a görögkatolikus templomok ikonosztázának két fő ikonjára emlékeztetve – a bizánci hagyományt.

A szentélyhez tartozó kék alapszínű mennyezeti szakaszon egy színes fényív emeli ki a központi mezőt, amelyben egy görögkereszt lebeg a csillagos égbolt közepén, a mező két sarkán az ókeresztény időkre visszamenő hold- és napmotívum, ami az univerzum teljességére utal.²⁵ Hasonló, körmezőbe foglalt keresztmotívum a karzat alatti mennyezetre is készült.

²² A vázlaton még zöldet nem látunk.

²³ TERDIK et al. 2014, 184. Az oltárfestmény Cséka Károly (1829–1887) egri rajztanár festő alkotása.

²⁴ A színvázlaton ezek az alakok még álló figurákként láthatók.

²⁵ A vázlaton az egész első szakaszt csillagok borították volna, a fényív belülről vörös, kifelé egyre világosodó okker sávokból áll. A csillagok az oldalfali szakaszokon is megjelentek volna, köztük egy üstökös is. Ezt a megoldást később

A történeti jelenetek fölötti szabályos négyzet alakú mennyezeti szakasz kilenc mezőre osztott. Ezekben belül változatos szalagornamentikával kialakított körmezőkben félalakok szerepelnek. A négy sarokban a négy evangélista a szimbólumaikkal szerepel, ahogyan a bizánci kupolás templomok csegelyein. Közöttük, a főtengelyben megfestve – a vázlaton eredetileg még Szent István ismerhető fel uralkodói jelvényeiről – viszont Szent Gellért püspök vértanú, Szent Imre herceg, Szent László király félalakja szerepel, ahogy a felirataik is megerősítik. A keresztengelyben női Árpád-házi szentek, Szent Margit és Szent Erzsébet félalakjai láthatók változatos beállításokban és egyénített vonásokkal.²⁶

Összegzés

Puskás László három bemutatott műve jól példázza a művész azon törekvését, hogy visszaállítsa a szakrális művészetet abba a szerepkörbe, amelyért egykor létrejött: hogy segítse a szakrális tér imádságos atmoszférájának megteremtését. Ahogyan a Szentírásból vett események, szereplők ábrázolásai tanító, missziós eszközként kapnak helyet a templombelsőben, úgy a történelmi vonatkozású jelenetek, személyiségek sem pusztán felidézés, emlékeztetés gyanánt jelennek meg. Boldog Gizella királyné a magyar keresztény államot építő, a magyar nép megtérítésén fáradozó Szent István méltó társaként, segítőkjeként jelenik meg a szekción és a mozaikokon. Egyrészt példaképként, ahogy Galvácson a megfestett alakok közül egyedül ő tekint ki ránk a képből, mintha meg akarna szólítani. Másrészt közbenjáróként, oltárképen és kápolnafrízen, imádkozó kéztartással az Egyház szüntelen imájába bekapcsolódva. A személyére utaló attribútum, a Gizella-kereszt a mozaikképeken nemcsak életének későbbi időszakára utal, hanem általánosságban a kereszt fontosságára, a keresztény hitre, amely próbatételek közepette iránytűje és támasza volt, ahogyan igazodási pontként szolgálhat napjainkban is. Hiszen Puskás László krakkói ciklusában épp ilyen céllal, erre emlékeztetve alkalmazza az ábrázolt vértanúk tenyerébe simuló kis vörös keresztet.

Szakirodalom

FODOR István: *A veszelovoi tarsolylemeze*. In RÉVÉSZ László – WOLF Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei: Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről). Szegedi Egyetem Régészeti Tanszék, Szeged, 2013, 457–470.

HORNYÁK Gyula: *Galvács. Fejezetek a falu történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1998.

---

elvetették. A következő szakasz szalagornamentikája itt még más változatban készült. A vázlat egyik szélén a fényív eredetileg tervezett színei vannak ceruzával lejegyezve: fehér, világos piros, sziena, világos sziena, okker, világos okker, fehér.

²⁶ A mennyezet körmezős ornamentikával való dekorálása már figurák nélkül folytatódik egészen a karzat fölé nyúlva, ez a megoldás a vázlaton még nem szerepel.

JÓZSA Judit: *Gizella öltözetei az ábrázolásokon az évszázadok távlatában*. In PROKOPP Mária (szerk.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, Budapest, 2023, 159–175.

KOVÁCS Nándor: *Bízunk a Gondviselésben! Ünnepi beszélgetés Puskás László képzőművésszel, görögkatolikus atyával*. Interjú. = *Hét Nap*, vajdasági magyar hetilap LV. évf. (2005), december 20.

LÁSZLÓ Gyula: *50 rajz a honfoglalókról*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1982.

N. TÓTH Ágnes: *A királyné fátyla. Gizella királyné a Szent István és Szent Imre-legenda narratív ábrázolásaiban*. In PROKOPP Mária (szerk.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, Budapest, 2023, 145–157.

PUSKÁS 2016 = PUSKÁS Bernadett: *A krakkói Isteni Irgalmasság-bazilika magyar kápolnájának mozaikjai*. In IVANCSÓ István (szerk.): *Az „Uram, irgalmazz” címmel - az irgalmasság rendkívüli szentévében - 2016. március 17-én rendezett szimpozion anyaga*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, Nyíregyháza, 2016, 55–83.

PUSKÁS 2020=PUSKÁS Bernadett: *Puskás László. A szent vonzásában*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2020.

PUSKÁS László: *Megalkuvás nélkül – Boldog Romzsa Tódor élete és vértanúhalála*. Don Bosco Kiadó, Budapest, 1998. (Újabb, bővített kiadása: Barnaföldi Gábor Archívum, Budapest, 2005.)

SIEPAK M. Elzbieta ZMBM: *Kaplica „wegierska”. Rozmowa z ks. protoprezbiterem Laszłó Puskásem*. = *Oredzie Miloserdzia* 2004/52, 8–9.

TERDIK Szilveszter et al. (kiad.): *Görögkatolikus templomok a Miskolci Apostoli Exarchátusban*. Miskolci Apostoli Exarchátus, Miskolc, 2014.

Képek jegyzéke²⁷

1. kép: Puskás László: *Communio Sanctorum*, 2003–2004. Krakkó-Łagiewniki, Isteni Irgalmasság bazilika magyar kápolnája. Fotó: Mudrák Attila
2. kép: Puskás László: *Szent István, Boldog Gizella, Szent Imre*, 2003–2004. Krakkó-Łagiewniki, Isteni Irgalmasság bazilika magyar kápolnája. Fotó: Mudrák Attila
3. kép: Puskás László: *Szent Adalbert esketi Szent Istvánt Boldog Bajor Gizellával*, 2005. Rábé, Szent Adalbert római katolikus templom. Fotó: Mudrák Attila
4. kép: Puskás László: *A rábéi mozaik 1:1 kartonvázlata*, 2005. Nyíregyháza, Görögkatolikus Múzeum. Fotó: Puskás László
5. kép: Puskás László: *A galvácsi Szent István király katolikus templom falképei*, 1981. Fotó: Mudrák Attila
6. kép: Puskás László: *A galvácsi falképek színvázlata*, 1981. Fotó: Janka György
7. kép: Puskás László: *Jelenetek Szent István életéből*, 1981. Galvács, katolikus templom falképei. Fotó: Mudrák Attila
8. kép: Puskás László: *István keresztelteti a magyarokat, templomokat építtet*. István és Gizella átveszik a koronázási palástot a veszprém-völgyi apácáktól. 1981. Galvács, Szent István-templom. Fotó: Mudrák Attila

---

²⁷ A fotók forrása: a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola kiadásában megjelent szerzői monográfia: PUSKÁS 2020.